





## TÜRK DİLİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

Dilimizin eldeki en eski metinleri olan Yenisey ve Orhun yazıtları, tarih olarak ancak VII. yüzyıla inmektedir. Daha önce, VI. yüzyılın sonunda Bumin Kağan'ın küçük oğlu Topo'ya (572-581) Çin'den, Budist bir metnin Türkçeye tercümesinin gönderildiği bilinmekteyse de bu metin günümüze kadar gelememiştir.

"Henüz elde Yenisey-Köktürk yazıtlarından daha eskiye ait metin bulunmama ile birlikte, Türk dilinin daha eskilere gittiği anlaşılmaktadır. Bunu komşu kaynaklardaki bilgiler, çoğu şekli değişerek geçen Türkçe kelime, özel isim ve cümleciklerle bilmekteyiz. Ancak ağır gelişen bir bünyeye sahip olan Türkçenin eskiliği nereye kadar gitmektedir? Bazı dil bilginleri, "Köktürk yazıtlarındaki gelişmiş dile kıyasla, öyle bir dilin meydana gelebilmesi için en az yazıtlardan bugüne dek geçen zamana kadar geriye gitmelidir." düşüncesindedirler.

Yine de elde daha eski metin ve belgeler bulunmadıkça ve Türkçe'nin karşılaştırmalı grameri ile gelişme tespit edilmedikçe, bu konuda kesin bir şey söyleyebilmek güçtür. Ancak, son yıllarda yapılan araştırmalar bu görüşü doğrulamaktadır. Türkçe ile Sümercenin aynı kaynaklı diller olduğu ispat edilememiş bile olsa, Türkçe ile Sümerce arasında kelime alış-verişinin kesin olarak bilinmesi Türkçenin tarihini Sümerce dönemine kadar götüren bir delil teşkil etmektedir. Bu konuda Osman Nedim Tuna'nın titiz çalışması son derece aydınlatıcı olmuştur.

Yukarıdaki şemada gösterilen devrelerin ilk üçü elde metin bulunmadığı için farazi, yâni tahminidir. Ancak Türk dilinin bu şemadaki dördüncü bölümünü metinlerle takip etme imkânına sahibiz. Bu da belli târihlerle değil, yüzyıllara göre yapılabilmektedir. Şimdi bu devreleri sırasıyla inceleyelim.

### ALTAY ÇAĞI

Türk-Moğol dil birliği de denilen bu devir, çok nazarı ve karanlıktır. Bu, Türkçenin, Moğolcanın ve öteki akraba dillerin henüz teşekkül etmeden bir "Ana Altayca" içinde bulunduğu tasarlanan devirdir. Tarih olarak tahminî bir zaman tayin etmek bile çok güçtür. Bunun için, "Târihin karanlık çağlarında" deyimini kullanabiliriz.

### EN ESKİ TÜRKÇE ÇAĞI

Bu devir de yine Türkçeyi ana Altaycadan ayrılmış olarak kabul edenlerin düşündüğü tahminî bir devredir. Yine bir târih söylemenin çok güç olduğu bu çağ, ancak Türkçenin eskiliği hakkındaki görüşlerin kuvvet kazanması ile, daha eski devirlere gidebilir.

### İLK TÜRKÇE ÇAĞI

"Metinle değilse bile, varlığı, bilinen Türk boylarının veya Türklüklerinde artık ittifak edilen bazı kavimlerin dillerini içine alan bir devredir. Hükümdar ve yer adları, yabancı kaynaklarda geçen kelime ve özel isimlerle belirlenen Hun, Bulgar, Avar, Hazar vb. Türk kavimlerinin dillerini, yâni bu Türk lehçelerini buraya sokabiliriz.

### ESKİ TÜRKÇE ÇAĞI

Türkçeyi metinle ve "Türk" adıyla takip edebildiğimiz gerçek bir devredir. Tarih olarak VI-X yüzyıllar arasını kabul etmekteyiz. Orhun yazıtları ile Uygur metinlerini içine alan bu çağ;

#### A) Köktürk

#### B) Uygur

devreleri olmak üzere ikiye ayrılır.

#### A) Köktürkçe:

Köktürkler hakkında bildiklerimizin çoğunu Çinlilere borçluyuz. Eski Türk yazı dilinin ele geçen ilk örnekleri Orhun yazıtlarının metinleridir. Fakat bu metinler, şüphesiz Türk yazı dilinin ilk örnekleri değildir. Çünkü Orhun yazıtlarının dili yeni teşekkül etmiş bir yazı dili olarak değil, çok işlenmiş bir yazı dili olarak karşımıza çıkar.

Köktürk yazısının kaynağı hakkında çok çeşitli görüşler vardır. Bu görüş çeşitliliği de, meselenin henüz halledilemediğini ortaya koyar. Buna rağmen, Köktürk alfabesinin Türk

kaynaklı veya Türkler tarafından geniş ölçüde katkılarda bulunulmuş yabancı bir yazı olduğu düşünülebilir. En kuvvetli ihtimalse bu alfabenin Türk boylarının damgalarından çıkmış olması ihtimalidir. Ahmet Bican Ercilasun bu konuda ikna edici örnekler vermiştir.

Orhun yazısında harfler bitişmez. Yazı sağdan sola sütunlar halinde ve yukarıdan aşağıya doğru yazılır. Kelimeler, aralarına üst üste iki nokta konmak suretiyle birbirlerinden ayrılır.

### **B) Uygurca:**

"Uygur" kelimesi, Eski Türkçede, Moğolca ve Mançuca'da da vardır. Uygur, Türkçede "medeni, uygar" anlamına gelir. Uygurlar, dört alfabe kullanmışlardır.

- 1) Uygur yazısı
- 2) Manihey yazısı
- 3) Soğdak Yazısı
- 4) Brahmi yazısı

Bunların en önemlisi Uygur yazısıdır. Uygur yazısı, Uygurların kullandıkları pek çok alfabe sistemi içinde en önemlisidir. Bu alfabe Soğdak alfabesinin yakın akrabası olan ve sonradan Moğolların kullandığı alfabadır.

XV yüzyıla kadar kullanılmış olan bu alfabe, Arap alfabesinin hâkimiyeti karşısında kullanıştan düşmüştür. Osmanlı imparatorluğunun ilk zamanlarında şehzadelere Uygurca öğretildiği bilinmektedir.

Uygurca'dan günümüze "Çaştani Bey Hikâyesi", "Altın Yaruk", "Kalyanamkara ve Papamkara" ve "Kuanşi İm Pusar" gibi eserler kalmıştır. Ayrıca dinî nitelikli bir çok parça da ele geçmiştir. Kutadgu Bilig'in bir nüshası Uygur alfabesi ile kaleme alınmıştır. Kısacası Uygur alfabesi ile yazılmış pek çok kaynak olmakla birlikte maalesef bunların büyük kesimi yurt dışında Almanya, İngiltere, Rusya, Japonya gibi ülkelerde bulunmaktadır.

Köktürk ve Uygur döneminde Türkçenin yazı dili tektir ve Ahmet Caferoğlu bu döneme "Müşterek Orta Asya Türkçesi" adını vermektedir.

### **ORTA TÜRKÇE**

Eski Türkçe döneminden sonra Türkçenin islâmiyet etkisinde ilk eserlerini verdiği bir dönem vardır ki bu döneme Orta Türkçe veya Karahanlı Türkçesi diyoruz. 10. yüzyılda Karahanlı Türklerinin islâmiyeti kabul etmeleri ve Türk dünyasında Arap harflerinin kullanılmaya başlaması ile edebiyatımızda da büyük değişiklikler görülür. Yusuf Has Hâcip bu Türkçeye Hakaniye Türkçesi adını veriyor. Bu dönem Türkçesi hem Eski Türkçenin özelliklerini göstermekte, hem de daha sonraki Türkçeye ait değişikliklerin işaretini vermektedir. Orta Türkçe denmesinin sebebi de budur. Dîvân ü Lügati't-Türk, Kutadgu Bilig, Atabetül-Hakayik bu dönem Türkçesi ile yazılmış eserler olup, hepsi de islâmiyet etkisiyle meydana getirilmiştir. Öte yandan bu dönem Türkçesi Doğu Türkçe-sinin başlangıcı olarak da kabul edilmektedir. 13. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan doğu, batı ve kuzey Türkçeleri ile Eski Türkçe arasında yer aldığı için bu döneme Orta Türkçe denmiştir.

### **KUZHEY-DOĞU TÜRKÇESİ**

Eski Türkçe devrinin son dönemlerinde çeşitli sebeplerle Orta-Asya'daki Türklük âleminin parçalanarak büyük küteller halinde Hazar Denizi'nin güney ve kuzeyinden, kuzeye ve batıya yayılması yeni kültür merkezlerinin meydana gelmesi, İslâm kültürünün Türkler arasında gittikçe kuvvetli bir şekilde yerleşmesi gibi yeni unsurlarla birlikte yeni bir yazının kabulü gibi çeşitli dış sebeplerle beraber, Türkçe'nin bünyesinde bir müddetten beri kendisini hissettiren büyük değişiklikler, yazı dili birliğini parçalamış ve Eski Türkçe kendi devrini tamamlamıştır. Böylece, 12.- 13. yüzyıldan sonra, Türk yazı dili Kuzey-Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesi adıyla ikiye ayrılmıştır.

Kuzey-Doğu Türkçesi, önce 13. ve 14. yüzyıllarda bir müddet, Eski Türkçe'nin tabii ve yeni bir devamı olarak eski ve yeni arasında köprü görevi gören bir geçiş devresi halinde devam etmiş ve 15. yüzyıldan itibaren Kuzey Türkçesi ve Doğu Türkçesi adıyla iki yeni yazı diline ayrılmıştır.

## KUZEY TÜRKÇESİ

Son zamanlara kadar devam eden bu yazı dili Kıpçakça'dır. Bu dilin yayıldığı bölgede (bugünkü kuzey Rusya bozkırları), kalıcı bir devlet ve medeniyet, kültür merkezlerinin kurulamaması Kıpçak şivesine dayanan bir Türk edebiyatının gelişmemesine yol açmıştır.

Kıpçakçadan elimize geçen en önemli eser "Codex Cumanicus"dur. Bu devirde Türkçenin Moğolca ile de karşılıklı ilişkileri vardır. Bir ara anayurt ve kuzey bölgelerinin Moğol hâkimiyetine girmesi ile Kuzey ve Doğu şivelerine çok sayıda Moğolca kelime girmiştir. Daha sonraları, bu geçiş Anadolu ağızlarında ve Osmanlıcada da görülmüştür.

## DOĞU TÜRKÇESİ

Doğu Türkçesi, Timur devriyle birlikte başlayan ve "Çağatayca" adıyla en kuvvetli dönemini yaşadktan sonra, yerini bugünkü Özbekçeye bırakan yazı dilidir. Ve son zamanlarda dil bilginleri Çağatayca'yı üç grupta incelemektedirler:

1) Çağatay Öncesi,

2) Klâsik Çağatayca,

3) Çağatay Sonrası (Özbekçe)

Çağatayca eserlerin büyük çoğunluğu Arap harfleriyle yazılmıştır. Bunun yanında Uygur yazısıyla da bazı Çağatayca metinlere rastlıyoruz. Çağatayca, Arap ve özellikle Fars dilinin etkisinde kaldığı için, bu dillerden pek çok kelime ve tamlama almıştır..

Özbekistan şehirlerinde 1921'den sonra Çağataycanın yerini Özbekçeye bıraktığı görülür. Bununla birlikte Çağatayca geçerliliğini bütünüyle kaybetmemiştir. Bugünkü Özbekçede Çağataycanın bazı özellikleri görülmektedir.

## BATI TÜRKÇESİ

Doğu Türkçesinden farklı olarak gelişen diğer Türk yazı diline Batı Türkçesi diyoruz. Çoğunlukla bu ifade Anadolu'nun batısı diye anlaşılmaktadır ki yanlıştır. Batı Türkçesindeki batı ifadesinden geniş Türk Dünyasının batısı anlamını çıkarmak doğru olur. Batı Türkçesi derken, genellikle, batıya göç eden ve yerleşen Türklerin şivelerinden gelişen yazı dillerini düşünmekle beraber, önce akla gelen Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlıca şeklinde gelişen, yine bu devirde Azeri ve Türkmen kollarının ayrıldığı Oğuzca anlaşılmalıdır.

Anayurttan koparak Anadolu'yu fetheden Oğuzların devlet dili olarak önce Arapçayı, sonra da Farsçayı benimsedikleri bilinmektedir. Bu durum 1277 yılında Karamanoğlu Mehmet Bey'in Türkçeden başka dilin konuşulamayacağına dair yasaklamasına kadar devam eder. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Batı Türkçesi:

a) Eski Anadolu Türkçesi

b) Osmanlıca

c) Türkiye Türkçesi

olmak üzere üç safhada gelişmiştir. Bu safhaları kısaca şöyle görebiliriz:

## ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ

Türkçenin 13-15. yüzyıllardaki safhasıdır. Bu devre, Batı Türkçesinin ilk devresi olup, Batı Türkçesinin bir oluş ve kuruluş devresidir.

Eski Anadolu Türkçesinde, Eski Türkçenin etkileri hayli fazladır. Yine bu devre, yabancı unsurlar bakımından temiz denilebilecek bir devirdir. Arapça ve Farsça unsurlar, bu dönemde dilimize yeni yeni girmeye başlamıştır. Devrin sonuna doğru, bu devirde yazılan manzum ve mensur eserler arasında farklı bir dil anlayışı görülür. Manzum eserlerdeki Arapça ve Farsça kelimelerin çokluğu dikkati çeker. Nesir dili ise temiz ve durudur. Bu dönemde, Türkçe normal cümle yapısını korumuştur. Genel olarak sağlam yapısını koruyarak Osmanlıca devresine girmiştir.

## OSMANLICA

Bu devre 15-20. yüzyılları içine alır. Özellikle Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'un fethinden ve burada yeni bir Türk kültür ve medeniyet merkezi kurulmasından sonra gelişen yazı dilidir.

Yabancı unsurlar bakımından Osmanlıca içinde üç devre vardır. Birinci devre (15-16. yüzyıllar), Eski Anadolu Türkçesi ile birlikte başlayan Arapça ve Farsça kelimelerin girmesi olayının hızlandığı bir devredir. Dilde nispeten bir sadelik olmakla birlikte iyice karışık bir dil yolunda, çok süratli bir gidiş, çok yoğun bir hazırlık görülür.

İkinci devre ise, (17-18. yüzyıllar ile 19. yüzyılın ilk yarısı) dil koyu bir karışıklık içindedir. Türkçeye çok güç benzeyen bu devre yazı dilinde, Arapça ve Farsça unsurlar arasında Türkçe unsurları âdeta görünmez olmuştur.

Osmanlıcanın son devresi olan üçüncü devre de (19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın hemen başı), dilin ağdalı diye de tâbir edilen koyuluğunu giderek kaybetmeğe başladığı devirdir. Osmanlıca, bu devirde zaman zaman çok sun'i bir koyuluk içine girmişse de genel olarak bu devre, bir çözüme devridir. Bu çözüme, nihayet 20. yüzyılın başlarında tamamlanarak Osmanlıcanın hayatı sona ermiş ve Türkiye Türkçesi'ne geçilmiştir. Dilde sadeleşme hareketleri büyük kesimin yanlış bilgisinin tersine sarayca teşvik edilmiş ve desteklenmiştir.

### **TÜRKİYE TÜRKÇESİ**

Türkiye Türkçesi, Batı Türkçesinin üçüncü ve son devresidir. Modern Türkçe de denir. 1908 Meşrutiyetiyle birlikte, Osmanlı devlet içinde başlayan milliyetçilik hareketleri dil ve edebiyata da yansımıştır Osmanlıcaya karşı duyulan ilk ve en güçlü tepki, Tanzimat dönemi sanatçılarından gelmiştir. Ali Süavi, Namık Kemal, Ziya Paşa bu konuda önemli çalışmalar yapmışlardır. Fakat daha sonra gelen Servetifünûn ve Fecr-i Ati dönemi sanatçıları dilde sadeliğe karşıdılar. Dilde gerçek anlamdaki sadeleşmeyi Selanik'le çıkarılan Genç Kalemler dergisi etrafında toplanan Ömer Seyfettin, Ali Canip, Ziya Gökalp ile Necip Türkçü, Mehmet Emin Yurdakul gibi yazar ve şairler gerçekleştirirler. 1911 -1923 yılları arası olarak kabul edilen "Millî Edebiyat" akımı dilde sadeleşmenin kesinlik kazandığı dönemdir. Cumhuriyet sonrası bu sadeleşme devam eder.

Bu dönemde Türk Derneği (1909), Türk Ocağı (1911) gibi derneklerle Türk Yurdu, Türk Sözü, Halka Doğru, ve Genç Kalemler gibi dergiler dilde sadeleşmenin destekçisi olurlar.

Türkiye Türkçesi, Batı Türkçesi'nin en temiz devresidir. Bu dönemde Türkçe, Osmanlıca dönemindeki yabancı çekim edatlarından, yabancı tamlamalardan ve yabancı kaynaklı kaidelerden kurtulmuştur. Sonra yabancı kelime sayısı çok azalmış ve hâlen de azalmaktadır. Artık Türkçe için esâs tehlike Batı dilleri, özellikle de ingilizcenin tasallutudur.

Türkiye Türkçesi'nde cümle yapısı da büyük bir aydınlığa kavuşmuştur. Bu devrede Türk cümlesi eski devirlerdeki karmaşık ve anlaşılması zor, uzun olma halinden kurtulmuştur.

Türkiye Türkçesi'nde esas alman konuşma dili İstanbul Türkçesidir. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve önderi Atatürk, milleti sağlam temellere oturtmanın yolunun millî ruhu hâkim kılmaktan geçtiğini görerek, bu amaçla eğitim, hukuk, ekonomi, dil ve düşünce alanlarında da yenilikler yapmıştır.

Dilde yapılan yenilikler birkaç safhada gerçekleşmiştir. İlkin 1923 Cumhuriyet Anayasası'na özel bir madde eklenerek devletin resmî dilinin Türkçe olduğu kesin bir biçimde ifade edilmiştir. 3 Mart 1924'te Tevhîd-i Tedrisât kanunu, 26 Aralık 1925'te takvim ve saat değişiklikleri 1927'de çıkarılan bir kanunla bütün cadde ve sokak adlarının Türkçeleştirilmesi bu çalışmaların başlangıcı olmuştur.

Öte yandan 26 Haziran 1928'de harf inkılâbı yapılarak yeni Türk alfabesi kabul edilmiş, "Millet Mektepleri" açılmış, dilde sadeleşmenin hızı arttırılmıştır. 2 Eylül 1930 tarihinde Atatürk'ün Sadri Maksudî Arsal'ın Türk Dili İçin adlı kitabının başına yazdığı şu sözler onun Türkçenin yenileşmesi konusundaki görüşlerinin özeti sayılabilir:

"Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişâfında başlıca müessirdir. Türk dili; dillerin en zenginlerindedir, yeter ki bu dil şuurla işlensin.

Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır."

Halk Türkçesinin derlenmesi için 1932 yılında 'Anadilden Derlemeler" yayınlanmıştır. 12 Nisan 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 12 Temmuz 1932'de de Türk Dili Tedkik Cemiyeti kurulur. Bu ikinci cemiyet tüzüğünde amacını şöyle açıklayacaktır: "Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak ve onu dünya dilleri arasındaki değerine yaraşır yüksekliğe erdirmek"...

Daha sonra "Derleme" ve "Tarama" faaliyetleri ile halk arasında konuşulup tespit edilmeyen kelime, atasözü, deyim ve benzerlerinin toplanması, Türkçe dil yadigârı eserlerdeki dil malzemesinin değerlendirilmesi işine girişilmiştir.

### **TÜRK DİLİNİN BUGÜNKÜ DURUMU VE YAYILMA ALANLARI**

Bugün Türkçe, sâdece Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde konuşulmamaktadır. Çoğu, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsız veya özerk cumhuriyetler halinde yaşarken, Çin, İran, Balkanlar ve dünyanın diğer pek çok ülkesinde de pek çok Türk yaşamaktadır. Buna göre, dünyada konuşulan Türk şivelerini beş grupta toplamak mümkündür:

**1- Güney-Batı Türk Şiveleri: Anadolu ve Rumeli ağızları, Kırım Osmanlı, Gagauz, Azeri ve Türkmen şiveleri**

**2- Kuzey-Batı Türk Şiveleri: Kazan, Kırım-Tatar, Başkırt, Kumuk, Karaçay şiveleri**

**3- Güney-Doğu Türk Şiveleri:Özbek, Yeni Uygur, Sarı Uygur şiveleri**

**4- Kuzey-Doğu Türk Şiveleri: Albay, Abakan şiveleri**

**5- Merkez veya Orta Türk şiveleri: Kazak, Karakalpak, Nogay, Kırgız şiveleri**

Çuvaş ve Yakut lehçeleri, bağımsız olarak bunlardan ayrıdır. Bunların bir Türk kavmi olarak yerleri ise, Yakutlar, kuzey-doğuda, Çuvaşlar kuzey-batıdadırlar.

Türkçe bugün yeryüzünde en çok konuşulan diller arasında beşinci sırayı almaktadır. Birleşmiş Milletler uzmanlarının yaptığı konuşulan 2700 dil arasındaki bu beşincilik sırası son derece önemlidir. Bu sıralamada ilk sırayı bir milyarın üstündeki nüfusıyla Çince alırken, onu İngilizce takip etmekte, İspanyolca ve Hintçeden sonra da Türkçe gelmektedir. İngilizce ve İspanyolcanın bu dillerin asıl sahibi ülkeler tarafından dominyonlarına zorla kabul ettirilmesi sonucu konuşan insan sayısını arttırdığı göz önünde bulundurulursa Türkçenin sıralamadaki yeri daha çok önem kazanır.